

לשוננו לעם

מחזור נא-נב • חוברת ב • התש"ס-התשס"א

ברכה דלמצקי-פישלר

בין יפעל ליפעול בלשוננו של עגנון

בישיבה רמ"ח של מליאת האקדמיה ללשון העברית שהתקיימה ביום ט' בסיוון תשנ"ט אושרה המלצת ועדת הדקדוק באשר לתנועת עי הפועל בבנין קל בעתיד ובציווי בפועלי עי הפועל גרונית, וזה לשונה: "אין העיצור הגרוני בעי הפועל מחייב נטייה במשקל יפעל בבנין קל עתיד וציווי. לפי זה: ימחק וגם ימחק". קדמו להחלטה דיונים בוועדת הדקדוק (י"ח במנחם אב תשנ"ה; ד' באדר תשנ"ח).¹ השיקולים הביאו בחשבון שהנוהג השליט בלשון חז"ל הוא יפעול (ילעוס, יפחות, ישחוט, תנעול ועוד), שגם במקרא יש יוצאי דופן² (יאחז, ינהם, נעל, אזעם, תמעל),³ ושהמצוי במילונים (הנוטים להביא את הצורות בפתח) אינו הולם את לשון הדיבור הרווחת.

שנים רבות טרחו מורים בבתי הספר ומדקדקים בטורי הלשון בעיתונות לתקן את צורת העתיד של בנין קל יפעל ולהחליפה בצורה יפעל בהסתמכם על המקרא. במקנאים לצורת יפעל גם בעלי הטור "לשוננו לעם" בעיתון "הארץ".⁴ וכך למשל כתבו ביום ב' בתמוז תרצ"ז: "כיצד לא נחרוד על כל פרוטהי [...] צ"ל: נחרד - נ' בסגול, ח' בחטף-סגול, ר' בפתח". כך גזרו גם באשר לפועל **אחדול** שתיקנוהו ל**אחדל** (י"ח בסיוון תרצ"ז) ו**יבחרו** שתיקנוהו ל**יבחר** (י"ג בתשרי תרצ"ז). ובאשר לפעלי ע"א פסקו חד-משמעית: "כי נדאוג למפעלוי - נדאג, אי בפתח, 'אדאג מחטאתי' (תהלים לט, יח). כן מנוקדת האלף בכל מקום כשהיא עי הפועל בבנין הקל בעתיד (אשאל, אגאל)" (י"ז במרחשוון תרצ"ח).

בעת החדשה התבסס מעמדה של הטהרנות הדקדוקית על יסוד המקרא, אך היא לא הצליחה למחוק את גילוייו ואת השפעתו של רצף לשוני עממי הנמשך מספרות חז"ל על הלשון הכתובה. לפיכך צורת יפעל בדרך כלל אינה בחירה דקדוקית מודעת כי אם חלק מהחדירה ההולכת וגוברת של אוצר המילים של ספרות חז"ל לספרות היפה. לא כך אצל עגנון,⁵ שהיה הראשון שהרבה בצורת יפעל מתוך כוונה דקדוקית ונטאי (אורייתציה) לשוני גלוי. אין תימה אפוא שהצורות יפעול ופעול שכיחות בלשוננו⁶ הרבה יותר מן הרגיל בלשונות הכתיבה והדיבור בזמנו ובזמננו: "שלא ימחוץ ראש בחלון" (על כפות המנעול, עמי שסא), "טול לך זוג נעליים ונעול אותן" (שם, עמי 364),

תדפיס

האקדמיה ללשון העברית

"ענה חברו ואמר, **נבחון** אותם" (קורות בתינו, עמ' 49), "לך **וטעון** נגדם [...] **צעוק**⁷ כל זמן שאתה רוצה" (תמול שלשום, עמ' 475), "**מחוק** את חובי" (על כפות המנעול, עמ' לא) ועוד. לצורת הפעל בפעלים אלו ורבים אחרים גוון סגנוני ברור ומובחן, וכך הוא גם בשאינם פועלי עה"פ גרונית: "המתן לי עד **שאלבוש** בגד" (עד הנה, עמ' שנג, וגם בלשונם של אחד העם, סוקולוב ועוד); "גוי קטן **יחלול** שיר" (בארה של מרים, הפועל הצעיר, ב [תרס"ט], גיליון 14, עמ' 7, טור 2).

אין לומר שהצורה הפעל דחתה את הפעל בכל מקום, שכן גם זו מוסיפה לשמש בכמה פעלים, ובאחרים משמשות שתי הצורות, למשל: "הרי אני לא **אגעור** בה" (שירה, עמ' 507) / "**יבעוס ויגער** בה" (אורח נטה ללון, עמ' 330)⁸; "**וינעל** אחריו את הדלת" (אורח נטה ללון, עמ' 204); / "שלא **ינעול** ביתנו דלתיו לפנינו" (עד הנה, עמ' שמג); "**וינהם** הדוב על הכמרים" (האש והעצים, עמ' כט) / "**וינהם** עליהם ביום ההוא" (אלו ואלו, עמ' תכ); "**יבחן** אותי רבי" (הכנסת כלה, עמ' קמא) / "רבי **יבחן** את משה פנחס שלי בגמרא" (סמוך ונראה, עמ' 6).

לעתים שתי הצורות משמשות זו לצד זו אפילו באותה יצירה עצמה: "ודמה **יזול** בפיו" (בארה של מרים, הפועל הצעיר, ב [תרס"ט], גיליון 15, עמ' 9, טור 2) / "**יזול** ויטפטף הדם" (שם, גיליון 16, עמ' 8, טור 2); "שמא **תרגז** עליכם הדרך" (הדום וכסא, לפני מן החומה, עמ' 217) / "שלא **תרגז** עליכם הדרך" (שם, עמ' 176).

ההסבר לכפל הצורות מונח לפעמים בהיסטוריה של הטקסט: צורת **ינאם** מתועדת בסיפור "בנערינו ובזקנינו" (פרסום ראשון: תר"פ) כמה פעמים. במסגרת תיקוני הנוסח לא זו עגנון מצורת **ינאם** גם במהדורות מאוחרות (על כפות המנעול, עמ' רעד, רפו), אולם במקום שכתב תחילה (בשנת תר"פ) "האדון השלחני [=השולחני] משנן **נאומו**", הוסיף אחר כך: "האדון כהן משנן **נאומו שינאום** באותו הנשף" (על כפות המנעול, עמ' שמו) ולא "שינאם" כהרגלו באותו הסיפור.⁹

ינהג-ינהוג ועוד

התנהגותם של פעלים אחדים בסיפורי עגנון עשויה לשמש אמת מידה לקדמותם של הסיפורים. משפטים כמו "ולא **אנהג** בו כבוד" (אלו ואלו, עמ' תסו) או "**וינהג** את סוסו" (שם, עמ' רג) יימצאו בדרך כלל בסיפורים שפורסמו בשנות העשרים (השנים הטובות, תרפ"ז; כפורים, תרפ"ה), ואילו "**וינהוג** בה כבוד" (אורח נטה ללון, עמ' 177), "לא **אנהוג** בי ענוה יתרה" (עד

הנה, עמ' שלח) – בסיפורים משנות השלושים ואילך (אורח נטה ללון, תרצ"ט; אבי השור, תש"ה).¹⁰

בהתנהגותו של פועל זה עוסקת הערה בטור הלשון "לשונו לעם". המתקן מביא את המשפט: "אם תעלה שאלת הפיטורים תראי איך **ינהוג**", ופוסק: "צ"ל: **ינהג** ה' בפתח. כדין הפעלים שעי הפעל שלהם גרונית (חוץ מאחדים יוצאים מן הכלל) ובעתיד קל ובצווי נקודתה פתח. **וינהג** את הצאן אחר המדבר" (שמות ג, א). כנגד הפסיקה הנחרצת העירה המערכת לאמור: "כך בכל המקרא. אבל בדברי חז"ל: 'לדורותם – **שינהוג** הדבר לדורות' (ספרא פרשת צו, פרק יא) **ינהוג** נשיאותך ברמים" (כתובות קג)."¹¹

אך אין זה סוף פסקה של המערכת: "אולם בספר האגדה (ביאליק ורבניצקי) כרך ראשון ספר שני עי צו: **ינהג** – ה' בפתח – נשיאותך ברמים" (י"ט בשבט תרצ"ח). זו עדות לעיבוד שעובדו ביאליק ורבניצקי את לשון התלמוד על פי דקדוק המקרא. תפיסתו של ביאליק אומרת אפוא שמהדורה עממית של ספרות חז"ל צריכה להיות ערוכה על פי תקן מקובל, "שיש בו מן הקביעות והדיוק של לשון ספרותית מפותחת", כנכתב בהקדמה ל"ספר האגדה". "בנוגע לאחדות הלשון מן הצד הדקדוקי" נכתב עוד בהקדמה זו, "השתדלו המסדרים לתקן את כל השבועים [...] וקבעו לעצמם שטה אחת תדירית לענין הכתיב" (טרנסקריפציון) והתמונה הדקדוקית של המלים."¹²

הנתיב שבחר עגנון הפוך מזה של ביאליק, ויעידו על כך חילופי הנוסח. בשנת תרצ"ט הוא כתב "שלא **ידחק** את רגלי השכינה" והריחו מתקן "שלא **ידחוק** [...]" (אורח נטה ללון, עמ' 412); "שמא **יטעם** מר?" <"**יטעום** מר?" (שם, עמ' 367); "כדי שלא **יבעט**" <שמא **יבעוט** במצוה" (שם, עמ' 430); "שמא **אלעס** לך אני? הרהרתי בלבי מוטב **שאלעס** אני משילעס הוא" (אצל חמדת, תש"ד) <"שמא **אלעוס** לך אני? הרהרתי בלבי מוטב **שאלעוס** אני משילעוס הוא" (סמוך ונראה, עמ' 56).¹³

חילופים מאלפים נמצא בגלגולי הנוסח של "הכנסת כלה". בשנת תר"פ כתב עגנון, אולי לפי תומו: "**ויילעוס** המאכל בשניו" (עמ' 22). בכינוס הראשון של הרומן לשני כרכים במהדורת ברלין (תרצ"א) תוקן הנוסח: "**ויילעס** המאכל בשניו" (עמ' כט), אבל שב וניתקן במהדורת ארץ-ישראל (תשי"ג): "**ויילעוס** המאכל בשניו" (עמ' כב).

לא כל הופעה היא פרי שיקול דעת, ויש להביא בחשבון גם הרגלי לשון בלתי מודעים. עם זה, חילופי הנוסח מלמדים שמודעותו של עגנון לשאלה זו בפרט ולשאלות של דקדוק בכלל גוברת בשנות השלושים ואילך. אפשר שתרמו לכך קשריו עם חנוך ילון שהתהדקו בשנים אלו.¹⁴

יסעד-יסעוד ועוד

כפל הצורות עשוי לשמש גם להבחנה בין פוליסמות. למשל, בלשונו של עגנון צורת **יסעוד** משמשת לעניין אכילה, ואילו המשמעות שמן המקרא שעניינה יתמיכה מובעת בצורה **יסעד**: "הגביהי ראשך יקירתי ואני **אסעד** את הכר" (עד הנה, עמי קפט) או "מי **יסעד** את ראשו ומי יתמוך את רגליו" (אלו ואלו, עמי תמח). בכמה מסיפוריו אף החליף את הצורה **יסעד** בצורה **יסעוד**. בסיפור המשולח (תרפ"ה) כתב: "בוא **וסעד** אצלי". ואילו ב"אלו ואלו" (הדפסה משנת תשכ"ז, עמי תא) שינה: "בוא **וסעוד** אצלי". הקורא את מהדורת ארץ-ישראל של סיפורי עגנון מוצא: "היכן **אסעוד** ואין לי סוכה" (אורח נטה ללון, עמי 359); "ואחזור לביתי **ואסעוד**" (סמוך ונראה, עמי 164; אלו ואלו, עמי שכז; הכנסת כלה, עמי שצא ועוד), אך אם יבדוק את נוסחם המוקדם של מראי מקומות אלה, ימצא את הצורות **יסעד**, **אסעד** וכו'.

אולם לפעמים יש לכפל הצורות תפקיד ספרותי. אסתר גולדנברג מצאה בלשון סיפורי עגנון הבחנות מעניינות בין ארץ-ישראל לגליציה, בין יפו לירושלים ובין רחביה לבית הכרם. אפשר שגם הצורות **יסעד-יסעוד** מבחינות בין דמויות על פי מקום מושבן.¹⁵ ביפו ובמושבה אומרים בין **יסעד** בין **יסעוד**: "קראו לו **ויסעד** עמנו" (עמי 28; תרחיש בדמיונו של יצחק); "שב **ונסעד**" (עמי 174; "מנחם העומדי"); "יוסף חיים, הלוא **תסעד** כאן. לא **אסעד**, השיב ברנר" (עמי 385; מלכוב וברנר); "**סעוד** תחילה ואחר כך אתה הולך" (עמי 41; בעל הבית); "**סעוד** תחילה ואחר כך נעסוק בדברי ימי רעב" (עמי 52; רבינוביץ); "**שב וסעוד**" (עמי 425; הרגל המתוקה), אבל בירושלים מעדיפים צורת **יסעוד**: "**סעוד** תחילה ואחר כך נבדוק שמות הצבעים בירושלים" (עמי 214; בלויקוף), ובדיבור העקיף: "והשביעה את האורח שלא ילך עד **שיסעוד** עמהם בצהרים" (עמי 213; אשתו של בלויקוף).

גם יצחק קומר שינה את לשונו כשעבר מיפו לירושלים. ביפו אמר: "מה נעשה? עכשיו **נסעד** סעודת הצהרים" [...] "**אסעד** תחילה ואחר כך אעיין בעניין חזירתי לירושלים" (עמי 395-396), אבל בירושלים אמר: "בבקשה ממך רבי מנחם בוא **וסעוד** עמי [...] אמר לו יצחק, זכור אני רבי מנחם אותו היום שסעדתי על שולחןך, ואני מבקש ממך **שתסעוד** אצלי כשם שסעדתי אצלך [...] אמר יצחק איני מניחך עד **שתסעוד** עמיי" (עמי 539-540).

אם אכן יש כוונה בבידול הזה, הרי הצורה הנהוגה בספרות חז"ל וממשיכה נוטה לסמן את לשונם של שומרי המסורת, ואילו דקדוק המקרא, המשכילי, מאפיין את הדיבור הארץ-ישראלי.¹⁶

עגנון מנצל את כפל הצורה לא רק לאפיין דמויות אלא גם לשם הבחנה בין לשון המספר ללשון מקורותיו, כלשונו: "כדי ליתן ריווח בין מקרא שכתוב

לבין שיחה שלו" (עיר ומלוואה, עמי 415). כשהוא מצטט את ביאליק הוא נוקט כמובן את לשונו של ביאליק: "[...] ולומר לתליין הא צואר **קום שחט** כמו שהשכיל מורנו ביאליק לשיר", אולם כשהדברים נשמעים מפי המספר (בן דמותו של עגנון) הוא משנה מן הכתוב: "אומר אני לחייט הא לך צוארי **עמוד ושחוט** אותי" (על כפות המנעול, עמי שמו).

הערות

1. ראה גם זיכרונות האקדמיה ללשון העברית תשנ"ד-תשנ"ו, מא-מג, ירושלים תשנ"ו, עמי 355.
2. ואכן האקדמיה דנה בעיקר ב"שאלות שבהן הממצא המקראי לא היה סדיר" (גי גולדנברג בישיבת ועדת הדקדוק, די באדר תשנ"ח). ראה גם ז' בך-חיים, לשאלת הדקדוק העברי, לשוננו יג (תש"ד) א, עמי 4 (=הני"ל, במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב, עמי 88).
3. ראה גם נ' ברגרין, תורת הצורות של הלשון העברית, ירושלים-ברלין תרפ"ד, עמי 73-74.
4. הטור התפרסם בשנים 1932-1948 בכל יום שישי בעריכת "א. א. א." (אברהם אברונן, מרדכי אזרחי ויש"י אדלר; שני הראשונים היו חברים בוועד הלשון).
5. כמה היבטים בשאלת יחסי נורמה וספרות נדונו במאמרי "עגנון, ילון וטור הלשון: שיקולי הסופר, הבלשן והפוסק בסוגיית הנורמטיביות", ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת בבלשנות ובהוראת לשון, ירושלים תש"ס, עמי 144-165. מכתבי ילון שעליהם מסתמך המאמר שמורים בארכיון עגנון, המכון לכתבי יד שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. תודתי לרפאל ויזר על הרשות לעיין בהם.
6. וכל שכן באנתולוגיות: "תמצא באר מים **ותשאוב** לנו מים לשתות" (סיפורי הבעש"ט, עמי 153); "יילך **ויסחור**" (ספר סופר וסיפור, עמי 264); "בדוק **ובחון**" (ימים נוראים, תרצ"ח, עמי 185); "**יסעוד** תחילה ואחר כך יקדש" (שם, עמי 376).
7. כך בציווי, ואילו בעתיד **יטעון**: "היה מלמד את החייב מה **יטעון**" (סמוך ונראה, עמי לט), אבל **יצעק**: "היאך לא **אצעק** שאני מת ואשתי תהא יושבת עגונה" (הכנסת כלה, עמי כג, וכן עמי רנה, שצח ועוד).
8. צורות בלא וי"ו בסיפורי עגנון אני רואה כצורות **יפעל**, משום שדרכו למלא את כתיביו בנדיבות.
9. בפרסומו הראשון של "אורח נטה ללון" ("הארץ" תרצ"ט בהמשכים יומיים) כתב עגנון: "פעמים הרבה ביקשו שאבוא **ואנאם** לפניהם" (המשך 32, ראש טור 3); ואילו בסוף הטור כתב: "משראו אנשי החבורה שלא **אנאום**... ילון, שכתב לעגנון בשנת תרצ"ט עשרות הערות אגב קריאה בהמשכי "אורח נטה ללון" "הארץ", המליץ לפניו לאחד את שתי הצורות לפי דוגמת **אנאום** שבתחתית העמוד ולא לפי דוגמת **אנאם** שבראש העמוד. עגנון תיקן תחילה "**אנאום**" (מהדורת ת"ש, עמי קלב), אבל במהדורה הבאה (תש"י) שינה את הנוסח: "פעמים הרבה זימנוני לבוא **ולנאום** לפניהם" (עמי 100). כמה מהערות ילון נסמכות על לשון חז"ל גם כאשר זו אינה

- מייצגת את הנורמה או את הסטנדרד. ילון ממליץ למשל לעגנון לכתוב **גליות** [=גליות] ולא **גלויות** (הערות ל"אורח נטה ללון", תרצ"ט), **שלוחיו** ולא **שליחיו** (שם), **עירב** ולא **ערבב** (שם); הבחנה בין 'מהילה' ו'חיבור' לבין 'בלבול', **מפשרת** [=מפְּשֶׁרֶת] ולא **מפשירה** (מכתב מיום א' בכסלו תר"ץ) ועוד.
10. השווה גם ל"תבעס עד שיפקע כעסה" (עובדיה בעל מוס, תרפ"א; על כפות המנעול, עמי תכו) עם "אבל אני לא **אכעוס**" (אל תבקש לעצמך יותר ממה שנותנים לך, תש"ט; האש והעצים, עמי קיז).
11. ביום הבחירות לכנסת (17 במאי 1999) אמר חבר הכנסת שלמה בניזרי בריאיון בטלוויזיה **ינהג**, וחזר ותיקן את עצמו: **ינהג**.
12. ראה גם י' אבינרי, מתיקוני ביאליק בניקוד ספר האגדה, לשוננו לעם כב (תשל"א) א, עמי 3-40.
13. ראוי לציין שיש גם חילופי נוסח מִפְּעֵל לִפְעֵל אך הם מעטים מאוד, לדוגמה: "שלא **ינעוץ** שניו בכף" הוסב ל"שלא **ינעץ** שניו בכף" (הכנסת כלה, עמי פב).
14. בהערותיו לפרקי "שירה" שפורסמו בלוח הארץ לשנת תש"ט המליץ ילון לפני עגנון: "זוכרני במקום אחד שבכתבך **שיארוך**. מניח אני שמצאת כך באחד המקורות. בדרך אנלוגיה אין לאסור, אבל נ"ל רחוק, שלא לפי טעמנו". הצורה **תארוך** מתועדת אצל עגנון במהדורותיו הראשונות של "אורח נטה ללון": "ואם **תארוך** לו השעה יזמר זמירות" (ת"ש, עמי תקלה). עגנון קיבל את המלצת ילון ושינה ל**תארוך** (תש"י, עמי 410). צורת **יארוך** מצויה אמנם בבראשית רבה סז, א (גרסת הפנים של מהדורת תיאודור-אלבק, עמי 754), אולם היא באה שם מכורח הדרשה וכמשחק מילים עם **יחרוץ** שבכתוב "לא יִחְרֹץ רְמִיָה צִידוֹ" (משלי יב, כז).
15. הבחנה בין דוברים יש גם ב"הכנסת כלה": "אמר לי האשכנזי, **טחון** לי חטים אלה. אמרתי לו, הכנס את שקך ו**אטחון** לך את חטיך. אמר לי, **טעון** עמי" (עמי פט).
16. בסיפור "תחילתו של יצחק" (תרצ"ד) מספר עגנון כיצד ש פ ר ה "מזגה ליצחק בכוס נקיה ואמרה, **יטעום** האדון בטובו" (הסיפור כונס אל הרומן "תמול שלשום", עמי 271), אבל בפרק שהושמט מ"תמול שלשום" ונדפס בשנת תשל"ח (מחקרים ותעודות, בעריכת ג' שקד ור' ויזר) מסופר כיצד נזכר י צ ח ק באותה פגישה ובמילותיו של יצחק: "אמרה לו **יטעם** אדון" (עמי 189). גם אם אין מאחורי החילוף כוונה, יש בו עניין.